

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:
ДУХОВНО-ПРАКТИЧНІ ВИМІРИ**
Аналітична записка для МОН України

На час здобуття Україною незалежності діяв Закон УРСР «Про мови в Українській РСР», який було ухвалено ще 28 жовтня 1989 р. Цей закон визнавав українську мову державною (ст. 2). Проте ця стаття була лише демократичною завісою для інших положень закону, в яких ті ж самі права, а в багатьох сферах – набагато більші, надавались російській мові. Остання оголошувалась мовою міжнаціонального спілкування (ст. 4), а тому і на території України (ст. 3), і в її міждержавних зносинах (ст. 12) закріплювалась можливість використання російської мови, що в реальній практиці так і виглядало. Це ж саме стосувалося мови актів державної влади та управління (ст. 10), технічної та проектної документації (ст. 13), громадянських та особистих документів (ст. 14) тощо. Цю ж мовну парадигму фактично закріпила і Конституція України 1996 р., яка знову особливо виділила права російської мови.

Враховуючи важкі наслідки тотальної політики русифікації, якої Україна зазнавала протягом усіх століть свого перебування під московською п'ятою, сподівання на те, що рідна мова, в престижному статусі «державної», зможе набути повноцінного використання в усіх сферах суспільного життя залишались марними. І лише завдяки зусиллям громадянського суспільства, небайдужих політиків та управлінців, ентузіастів освіти, науки та культури українська мова почала утверджуватись в державі

і як мірило її національного буття, і як консолідуючий чинник суспільної злагоди.

Та цьому поступу нищівного удару завдала проросійська влада В. Януковича. Закон «Про засади державної мовної політики» («Ківалова–Колесніченка») (03.07.2012) своїм змістом взагалі відвів українській мові в рідній державі статус другорядної. Українській мові таки декларовано статус державної (ст. 6), але з численними поправками і доповненнями, котрі фактично нівелюють цей статус. Автори вводять численні лексеми, іменуючи їх «термінами»: державна мова, мовна група, регіональна мовна група, регіональна мова або мова меншини, рідна мова, мова національних меншин тощо. Особлива функція покладена на поняття «регіон», яке може означати культурний ландшафт обсягом від Криму і до якогось окремого хутора, села чи містечка. І саме регіонам «регіонали» і визначили функцію головного «вирішувача» в мовному питанні: якою мовою спілкуватися, якою творити документи, на якій звертатися в різні органи – все це визначають саме в регіонах, без будь-якого огляду на центральну владу. Кращого інструменту для створення мовної анархії в державі годі було навіть уявити, чим скористалися численні проросійські сепаратистські рухи та організації. На жаль, декларативні заяви у переважній більшості так і залишились лише намірами, а їхнє опрідметнення рухалось і здійснювалось зовсім в іншому, нерідко

– в не зовсім бажаному, а то й – прямо протилежному, напрямку.

А для повної картини до переліку регіональних мов або мов меншин (ст. 7.2) включено і «русинську» мову, що таким чином заклало в сам документ підставу для оживлення сепаратистських акцій на Закарпатті. Самому ж Києву визначили таке завдання: «Акти вищих органів державної влади приймаються державною мовою і офіційно публікуються державною, російською та іншими регіональними мовами або мовами меншин» (ст. 10.1). Таким чином, замість того, щоб закласти в законодавство принцип оволодіння державною мовою всіма громадянами України і відповідно розуміння ними ухвалених актів, на саму центральну владу було покладено функцію з освоєння усіх існуючих в Україні мов. У підсумку – управлінський хаос у комунікативному полі, а російській мові було повернено ще радянську матрицю «мови міжнаціонального спілкування».

Знадобилося майже шість років, аж поки 28 січня 2018 р. Конституційний Суд України своїм рішенням не відмінив цей ганебний документ. А до прийняття нового закону треба було чекати ще понад рік: 25 квітня 2019 р. було прийнято Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який Президент підписав 15 травня, що мав набути чинності 16 липня того ж року. Українська мова затверджена як державна мова в Україні, причому – єдина (ст. 1.1), а такий її статус «зумовлений державотворчим самовизначенням української нації» (ст. 1.2).

Уперше вказано на власне державницьке значення української мови: «Українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного

спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також фактором єдності і національної безпеки» (ст. 1.8). Вперше також ідеться про корінні народи, зокрема кримських татар, мовні проблеми яких передбачено вирішувати спеціальним законодавством (ст. 2.3). Передбачаються вимоги до володіння державною мовою кожним громадянином України, а також знання певного мінімуму при набутті громадянства.

Практичне впровадження законодавчих норм про державну мову істотно прискорилось з початком повномасштабної російської агресії 24 лютого 2022 р. 21 квітня опубліковано ухвалений Верховною Радою Закон про дерадянізацію законодавства України, яким встановлено незастосовними на її території близько 1 200 актів органів влади радянських часів. Ці акти стосуються суверенітету України та її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону України 1991 р., визначеного Конституцією України та законами України, а також міжнародними договорами України, адміністративно-територіального устрою України тощо.

У поєднанні з політико-правовими документами щодо декомунізації та дерусифікації України, консолідованою волею українського народу з подолання постколоніального минулого, його бажання утвердити неодмінну перемогу над рашизмом утвердження української мови як державної набуває невідпорного імперативу подальшого сталого і вільного європейського поступу України.

Державна мова в освітньому процесі виконує парадигмальну функцію формування громадянської ідентичності

молоді. Спільний комунікативний простір, котрий віддзеркалює смислові тренди суспільного буття, імплементує в ціннісні виміри індивідуальної свідомості засадничі принципи та моделі поведінки реципієнтів. Завдяки герменевтичному діалогу в сумірному інтерпретаційному полі відкривається можливість осягання власної ідентичності та її співмірності між собою та нетотожності з іншими культурними суб'єктами даностями.

Спільна семантична підстава уможлиблює сприйняття інтерпретаційних моделей плюралістичних культур та стратегій постіндустріального суспільства в контексті набуття оптимального вектора утвердження національного буття. Таким чином, суб'єкт комунікативної взаємодії постає, з одного боку, консолідованим агентом власного ціннісного світу, а з другого – активним учасником, донором і реципієнтом загальнолюдських цінностей, інакше він втрачає можливість самодостатності і ризикує потрапити в подкаст якоїсь субкультури, цінності та смисли якої

можуть бути антагоністичними його історичній ідентичності.

Повноцінне функціонування української мови як державної уможлиблює формування об'єктивного, критичного і водночас толерантного ставлення до світової культури, історичної спадщини і набутку власного народу, досвіду державотворення та гиркоти колоніального становища України, незнищенності духу нації, значення національної ідеї, патріотизму та жертвовності задля незалежності власної держави та свободи і процвітання її громадян. Разом з тим повноцінне оволодіння та інструментальне використання цього ресурсу забезпечує для самих громадян можливість рівноправного буття в суспільстві з відповідними запитами на всебічну реалізацію своїх задумів та можливостей у ньому.

Валентин КРИСАЧЕНКО

orcid.org/0000-0002-4965-2750

доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ